

Софія Русова про роль школи у національно-громадянському вихованні особистості / Н.М. Мирончук // Наукові записки. Серія „Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – №4. – С. 142-145 (наукова стаття; 5 с., 0,3 д.а.).

Н.М. Мирончук

СОФІЯ РУСОВА ПРО РОЛЬ ШКОЛИ У НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті на основі аналізу наукового доробку С. Русової встановлено сутнісні характеристики та принципи діяльності національної школи; з'ясовано мету, завдання, зміст, форми та методи виховання у ній нової людини; визначено вимоги до особистості педагога національної школи.

Кожна доба будь-якого історичного періоду викликає до життя ті чи інші соціальні ідеали, породжує нові форми громадянського життя, нові ідейні течії, які відбиваються у змісті діяльності школі, завданнях виховання зростаючої особистості.

Складні соціально-економічні умови ХІХ ст. (закриття недільних шкіл, русифікація української школи, репресії щодо української культури і мови) зумовили потребу в створенні єдиної діяльної й національної школи. Українське суспільство потребувало „нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею й з добре розвиненими творчими силами” [3, 121] й активізувало діяльність прогресивних педагогів, літераторів, мовознавців, яким доля рідної мови, літератури, школи була не байдужою.

Пошукам моделі національної школи та визначенню її ролі у формуванні громадянського суспільства присвятили свою діяльність Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров та багато інших діячів. Видатні педагоги пропагували розвиток рідної мови, національної системи виховання, національної школи, спрямовували свої зусилля на розвиток національної свідомості у молоді, виховання пошани до духовних цінностей свого народу.

Визначним представником демократичної педагогічної думки України кінця ХІХ – початку ХХ ст. є Софія Русова – організатор народної освіти, педагог-практик, ідеолог розбудови української національної школи. Сучасні дослідники О. Джус, І. Зайченко, В. Качкан, Є. Коваленко, І. Пінчук наголошують на винятковій цінності її теоретичного доробку щодо ролі „національної” школи у розбудові громадянського суспільства.

Мета статті – визначити сутнісні характеристики, принципи діяльності національної школи, визначені у педагогічній концепції С. Русової, та з'ясувати мету, завдання, зміст, форми і методи формування нової людини у такій школі.

Як педагог-філософ та педагог-практик, С. Русова глибоко усвідомлювала, що педагогіка є суспільною наукою, що суспільне буття визначає рух і напрямок виховання, його завдання і зміст. Саме тому в своїх працях вона неодноразово наголошує на тому, що школа та виховання мають функціонувати відповідно до потреб своєї країни, нації. Широко обстоюючи питання національного виховання, педагог виступає за піднесення української школи, завдання якої полягає у вихованні нової людини, якій притаманні були б демократичність і гуманістичність світогляду, непідробний патріотизм, високий рівень національної свідомості, громадянські якості, толерантне ставлення до всіх людей.

Зважаючи на складні суспільні умови, за яких функціонували виключно російськомовні навчальні заклади, педагог піднімала питання про організацію української школи на приватні кошти, „де б діти виховувались у більшій національній свідомості, де б вони вчилися рідної мови” [5, 144]. Вважаючи, що лише освіта, знання здатні піднести в людей патріотичні почуття, С. Русова вступила до товариства „Общество Грамотности”, гадаючи, що зможе організувати тут видання українських книжок, або ж пропагувати серед російських такі твори, які б сприяли розвитку в українців патріотичних почуттів. Патріотка поділяла думку М. Драгоманова про те, що „всяка наука до лісу не веде, а хоч і чужою мовою, а все ж таки знімає полуду з очей, будить свідомість взагалі, значить разом з нею і самосвідомість кожного народу, кожної нації” [5, 113].

С. Русова дошкульно критикувала існуючу школу за відірваність від потреб життя, догматизм і формалізм у навчанні, засуджувала авторитарність школи, вербалізм, придушення волі та активності дитини, пасивне слухання й тривале сидіння учнів за партою, підкреслюючи, що така організація навчання не відповідає природі дитини. Як наслідок, „сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, усім потребам народного життя; вона калічить розум і душу дитини, відриває дитину від родини й несвідому кидає на розпутьті без усякого виховання, без певної освіти; вона не відповідає національному духовному складові українського народу” [3, 5].

Попри те школа відіграє важливу роль у підготовці свідомих членів суспільства, формуванні їх національної свідомості та громадянської позиції. „З перших виявів культурних досягнень народів школа стає не лише головним засобом для поширення народної освіти, а й тим осередком, де зароджується, виховується та найкраще зміцнюється народна свідомість, де кладеться основа державного об'єднання всіх мешканців однієї території й де будується їх національна свідомість” [3, 105]. На думку педагога, той народ, який не має своєї школи, приречений на пригноблене, безславне існування, культурний занепад, потерпає від економічних злиднів. Тому гаслом діяльності кожного свідомого українця вона проголошує: „рідна школа на Україні”.

Окреслюючи вади сучасної школи (невідповідність вимогам педагогічної науки, відрив дитини від родини, недосконала освіта), педагог пропагує створення школи з національним духовним складом. „Ідея єдиної національної школи невіддільна від демократизму народів та

державного устрою; тільки завдяки їй можна виховати покоління людей на таку націю, яка відповідатиме всім сучасним вимогам, а керівна роль буде належати тим, хто зуміє у найчистішому вигляді здійснити ідею єдиної національної діяльної школи” [3, 107].

У такій школі, на переконання С. Русової, на чільне місце має бути поставлено справу виховання гідних громадян, розвиток їх здібностей, характеру та плекання в них морального індивідуального і соціального ідеалу. „Виховання має дати дітям такі умови життя, такий напрямок розвитку, що сприяв би розумінню добра і зміцнив би волю дитини для виконання лише добрих учинків, корисних для громадянства, такому поведженню, що не перешкоджало б проведенню в життя великих гасел: Братерства і Волі” [3, 17].

Підвалиною національної школи, на переконання педагога, мають бути викладання рідною мовою, введення до програми тих наук, які сприяють розвитку громадянської свідомості. До таких наук С. Русова віднесла: рідну мову, літературу (народну та художню), історію і географію рідного краю, народне мистецтво (музика, співи). Інша підвалина – єднання з людом, оскільки школа є центром не лише морального, а й політично-громадського виховання.

Здійснення процесу виховання, як вважає педагог, потребує зважання на соціальні умови, культурно-етнографічні ознаки середовища, в якому проживає дитина, врахування її психологічних особливостей. С. Русова визначає мету виховання, завдання, принципи, зміст, методи і засоби формування у молоді моральних якостей, їх духовного розвитку, які звучать актуально й нині.

Мета виховання, за С. Русовою, – виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті, дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям, розвинути в неї такі особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином, „виробити з учня вільну людину, готову для служіння над особовим завданням і реалізації найвищого гуманного ідеалу, що панує на той час у громадянстві” [3, 277].

Нова школа, створення та розвиток якої пропагує просвітителька, ставить своїм завданням не лише передачу знань, а передусім „виховання суцільної людини”, тобто формування її розуму, її особливих здібностей, її характеру, й морально-індивідуального та соціального ідеалу [3, 299].

Педагог виступає за органічне поєднання в особистості рис загальнолюдського та національного. Відтак основними рисами характеру людини-громадянина вона визначає патріотизм, доброту, людяність, вимогливість, правдивість, моральні якості законслухняного громадянина. Крім того, радить розвивати в дітей працелюбство, сумлінність, відповідальність, охайність, скромність, гордість і доброзичливе ставлення до інших людей. Такі якості мають істотне значення у людському спілкуванні, дають змогу людині досягнути найвищі моральні блага. Саме тому завданням морального виховання є „збагатити душу дитини враженнями

правди, краси, викликати глибоке почуття, бажання дотримуватися у своїй поведінці краси й правди” [4, 225].

Прищепити дитині національні риси, на думку С. Русової, можна лише зважаючи на специфіку природи, географічного місцерозташування, особливості клімату, побут, історію краю, де дитина проживає. Тому до програми національного виховання вона радить внести вивчення природознавства, географії, рідної мови, культури, історії.

Попри те, програма виховання, поставленого на національний ґрунт, має включати для дітей також найкращі твори світової літератури, музики, образотворчого мистецтва, що збагатить уяву дітей про різноманітність та багатство культур інших народів, спонукатиме їх до кращого розуміння своєї національної самобутності та поваги до інших націй: „через національне виховання дитина здобуває певний ґрунт задля самостійного розвитку й навчиться шукати і знаходити у вселюдській культурі ті скарби художні, наукові й моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав’язані вони їй збоку, а органічно прищеплені до її душі” [4, 44]. Таким чином, школа має готувати дитину до життя в широкосоціальному колективі, вести її „через національно-громадське виховання до всесвіту” [2, 150].

С. Русова формулює принципи виховання гармонійної людини: індивідуальний підхід, врахування природи дитини; відповідність віковим та психологічним особливостям; національний характер виховання; відповідність соціально-культурним вимогам часу; єдність суспільного та родинного виховання.

Задля досягнення мети виховання вона пропонує ввести до навчальних дисциплін елементи національного виховання, кожен навчальну тему супроводжувати працею. Попри те, програма виховання, на думку С. Русової, має включати не лише теоретичні виклади, а, передусім, різноманітну діяльність самих дітей – ігри, драматизування, свята, клуби, гуртки, класні організації, самоврядування, лабораторні дослідження, позакласні спостереження, екскурсії тощо.

Сучасне виховання ґрунтується на психології дитини, вимагає більш за все розвитку волі, активності й самодіяльності. „Наскільки раніше школа, – зазначає педагог, – з нас виробляла безвольних, слабих характером людей, без власної міцної ініціативи, настільки сучасне виховання звертає увагу на індивідуальну самодіяльність та на добрий напрямок волі” [3, 110].

Найкращим шляхом досягнення цієї мети є створення (на противагу пасивній, виключно інтелектуальній) діяльної школи. У діяльній школі створюються умови для самовизначення учня, розвитку його здібностей; не має бути „пригноблюючої влади вчительського авторитету” [3, 113]. Разом з тим, С. Русова застерігає від помилки, яка ґрунтується на неправильному розумінні суті діяльної школи, аби не перетворити її на звичайну промислову професійну школу: праця – це не остаточна мета, це лише метод навчання і виховання, який найкраще розвиває усі здібності дитини [3, 118].

Умови для розвитку діяльної школи, за Русовою, є такі: 1) наближення її до природи для безпосередньої праці серед неї, для спостережень і для більш-менш далеких екскурсій; 2)

використання як матеріалу природних багатств, інструментів батьків, потрібних для дитячої праці; 3) створення в школі соціально-демократичного напрямку життя, який забезпечує спільною працею дітей і дорослих, а також самих дітей, здійснення суспільно-корисної праці, соціально-гуманної діяльності, виконання справ, які формують відповідальність.

Організація шкільного життя в новій школі повинна здійснюватися за демократичним принципом, відповідати високому моральному ідеалові. Серед обов'язкових аспектів такої організації: товариська атмосфера в школі й довірливі відносини між учителями та учнями; налагодження учнівського самоврядування; заміна класу нечисленними рухливими групами; реформа методів навчання (перехід від пасивних методів навчання до активних); пристосування програм навчання за своїм змістом та обсягом до природи дитини, її нахилів і потреб [3, 147-149].

Зокрема серед методів морального виховання школярів С. Русова виокремлює приклад батьків, учителів; метод сугестії, моральні вправи, ігри, спільну працю. Засобами виховання дітей є, на її думку, шкільний театр, драматизація, упорядкування учнями власного історико-географічно-краєзнавчого музею, релігійне навчання, яке повинно бути не догматичним, а мати морально-життєвий характер, гра, праця, а також національний стиль оформлення шкільного приміщення (рушники, портрети, квіти, народні інструменти, вертепи, гончарство).

С. Русова підкреслює значущість місії вчителя національної школи – „в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярями у відбудові молодій українській державі, мають розробити свою культуру, свої національні скарби” [2, 85]. Вона пред'являє високі вимоги до теоретичної підготовки, світоглядної позиції, моральних якостей педагога. Учитель має любити свою професію, мати наукові знання з основ психології та педагогіки, досконало володіти методикою навчання і виховання, знати та розуміти суспільні рухи, сучасні ідеали народу, обмірковувати, якими засобами ті ідеали провести у шкільне життя, щоб ними пройнялася дитяча душа [2, 148]. Високий рівень педагогічної культури вчителя потребує також знання ним історії своєї країни, володіння скарбами народної педагогіки, вміння творчо використовувати їх на практиці.

Моральний авторитет учителя має бути високим, учитель є старшим товаришем для школярів, з ним обмірковуються усі справи. Для дітей школа повинна давати радість власної творчості та щастя спільного товариського життя.

Розкриваючи морально-етичні, професійні, психолого-педагогічні вимоги до особистості вчителя, С. Русова, разом з тим, критикувала правову, матеріальну та соціальну незахищеність педагога в сучасному суспільстві, якому складно вирішувати поставлені перед ним завдання, наголошуючи, що лише досвідчений і щасливий учитель зможе виховувати кращу еліту свого народу.

Таким чином, аналіз праць педагога дозволяє стверджувати, що основне завдання національної школи вона вбачала у вихованні громадян з високим рівнем національної свідомості та сформованим почуттям людської гідності.

Викладене вище дозволяє зробити певні узагальнення, а саме: 1) провідним чинником соціально-економічного та культурного-освітнього поступу українського громадянського суспільства С. Русова вважала національну школу; 2) у змісті виховання нової свідомої особистості органічно мали поєднуватися національне та загальнолюдське; 3) концепція виховання нової людини ґрунтувалася на поєднанні національного, гуманістичного, особистісного і діяльнісного принципів; 4) істотна роль у формуванні людини-громадянина належить педагогові, у якого на високому рівні мають бути сформовані морально-етичні якості, професійні та психолого-педагогічні знання, уміння і навички.

Список використаної літератури

1. Коваленко Є. І. Софія Русова – видатний педагог України / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук // Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – С. 7-43.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Русова Софія / [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К. : Либідь, 1997–. – Кн. 1. – 1997. – 272 с.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Русова Софія / [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук]. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 320 с. Кн. 2. – 1997. – 320 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Русова Софія. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
5. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Русова Софія. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.